

IPOSTAZE ALE LIBERALISMULUI ROMÂNESC INTERBELIC

Cristian SANDACHE¹

Cuvinte cheie: *România, liberalism, democrație, pluralism*

Keywords: *Romania, liberalism, democracy, pluralism*

Partidul Național Liberal continuă – și după anul 1918 – să reprezinte cea mai influentă formațiune politică din România, în pofida amplelor mutații socio-demografice generate de efectele Primului Război Mondial. Liberalii revin în prim-planul vieții publice românești, perioada 1922-1926 consemnând revirimentul lor spectaculos.

Administrația liberală va impune un stil și o filosofie proprie de abordare a actului de guvernare, concretizate în formula „prin noi înșine”, ceea ce însemna preponderența absolută a burgheziei autohtone în amplul proces de modernizare structurală a României. E vorba, așadar, de un veritabil naționalism economic, ceea ce diferențiază liberalismul românesc de modelele similare occidentale¹. Societatea românească însăși avea o fizionomie mental-colectivă aparte, care, nu o dată, i-a uimit pe observatorii străini. Amestecul de neobizantinism și clișee occidentale, de pitoresc și cinism, superficialitate și scurte perioade de rigoare constructivă – deveniseră indicii ale felului românesc de a fi. De aici, o lungă dezbatere, cu argumente pro și contra, în ceea ce privește specificul european al națiunii române².

¹ Universitatea „Dunărea de Jos” Galați – Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie, GALAȚI.

¹ Ion Agrigoroaiei, *Programul Partidului Național Liberal din perioada 1918-1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în AIIAI, VIII, 1971, p. 287-298; Vintilă Brătianu, *Economia națională a României*, în *Democrația*, VII, 1919, 4-5; *Văitorul*, din 5 mai 1921; *Monitorul Oficial*, partea a-III-a, *Dezbaterea Adunării Deputaților* (în continuare, DAD), nr. 17/ 28 decembrie 1920, p. 357; Gheorghe Buzatu, *Problema petrolului românesc și naționalizarea subsolului minier*, în AIIAI, V, 1968, p. 148; Joseph Rotschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, vol. IX, University of Washington Press, Seattle and London, 1977, p. 293; Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, Ed. Pagini agrare și sociale, București, 1927, p. 48; etc.

² Ivan T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, University of California Press, 2001, p. 333-340; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Ed. Univers

Pragmatici și ambițioși, liderii PNL doreau să-și conserve pozițiile de prim rang și în cadrele instituționale ale României Mari. Considerau că erau cei mai în măsură să devină un port-drapel al progresului națiunii române, dar maniera în care acesta urma să se realizeze trebuia să țină cont de experiența istorică românească³.

Recursul la formula naționalismului (într-un sens care nu trebuie limitat doar la manifestările sale în plan economic), reprezenta pentru PNL o manieră tactico-pragmatică de re poziționare pe scena publică românească, în condițiile în care adepții liberalismului autohton fuseseră considerați multă vreme (de către o parte a opiniei publice) drept străini de neam, cosmopoliți, adepți ai unor formule utopice de guvernare, care n-ar fi făcut altceva decât să copieze într-un mod caricatural instituții și realități occidentale⁴. Era nevoie (considerau liderii de opinie liberali) de o redescoperire a calităților națiunii române. Nu este întâmplător faptul că unul dintre cei mai importanți gânditori economici ai partidului, Vintilă Brătianu, pleda (în anul 1919) pentru o mai mare încredere în însușirile compatrioților săi, în marea operă de consolidare a statului român. În acest proces extrem de dificil, care presupunea o responsabilitate uriașă din partea guvernanților, nicio formulă economică de succes nu ar fi avut eficiența așteptată, atâta timp cât n-ar fi fost suplimentată de o mobilizare sufletească de ordin colectiv, capabilă a depăși inerentele limite de clasă⁵.

PNL va căuta să se remodeleze din punct de vedere conceptual, în sensul tendinței de a se prezenta drept un partid al întregii națiunii române, capabil a integra în rândurile sale categorii sociale cât mai diverse, în concordanță cu noua fizionomie socio-geografică a statului român.

Liberalii vor recurge, în consecință, la o retorică readaptată contextului postbelic, tema identitară românească fiind tot mai pronunțată. România Mare trebuia să-și urmeze propriul său drum în plan european, consolidându-și neîncetat structurile economico-financiare. Nu era vorba, desigur, despre o pledoarie în favoarea unui izolaționism românesc, pentru că orice calcul elementar indica, evident, că o astfel de atitudine ar fi condus la o ruinare a țării. Se preciza, însă, că orice ajutor financiar venit din străinătate nu trebuia confundat cu o abdicare de la suveranitatea de ordin economic a statului român.

Capitalul străin era binevenit în economia românească, dar el n-ar fi trebuit să înlocuiască în niciun caz capitalul românesc. Altfel spus, penetrația capitalului străin ar

Enciclopedic, București, 2002, p. 312-319; Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, Ed. Humanitas, București, 1994, p. 315-359; Lucian Boia, *De ce este România altfel?*, Ed. Humanitas, București, 2012, p.43-54; etc.

³ Gheorghe I. Brătianu, *E ceasul celor tineri*, în *Mișcarea*, din 9 decembrie 1933; Dimitrie Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, Tipografia „Reforma Socială”, București, 1922, p. 35-45; *Viitorul*, din 12 decembrie 1918; Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 121; etc.

⁴ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 98.

⁵ Vintilă Brătianu, *op. cit.*

fi trebuit să fie condiționată în anumite limite, capitalul autohton continuând să rămână precumpănitor⁶.

Pe de altă parte (așa cum observa I. G. Duca), era o intercon condiționare firească între independența economică și cea politică a unei țări. România nu putea, așadar, reprezenta o excepție în acest sens. Resursele de care beneficia statul român trebuiau exploatate cu prioritate de către elementul autohton românesc, dar această afirmație era decriptată, de către adversarii PNL, ca o dorința a liberalilor de a deține controlul total al bogățiilor țării, celelalte grupări politice fiind excluse din această ecuație economică⁷.

Alți critici ai liberalismului românesc acuzau partidul Brătienilor de egocentrism, plecând și de la faptul că unii dintre reprezentanții liberalismului românesc a fișau o mare siguranță a viabilității propriiei lor doctrine. Relativul dezinteres față de elementul rural a constituit o altă acuză la adresa politicii PNL, dar liberalii erau de multă vreme ancorați în ceea ce se numește centrele urbane reprezentative ale țării, controlând pârghiile financiare și nucleele administrative influente corespunzătoare acestora. Marii proprietari, comercianții, întreprinzătorii cu spirit de inițiativă pronunțat, diferite categorii ale intelectualității, au îngroșat permanent rândurile membrilor și simpatizanților PNL, pe parcursul întregii perioade interbelice⁸.

Naționalismul economic va rămâne, însă, fundamentul ideologic al neoliberalismului românesc interbelic, principala sa concretizare fiind vizibilă în conținutul proiectului de constituție redactat de către PNL. Astfel, în anul 1922, guvernul liberal a decis înscrierea în acest proiect constituțional a principiului naționalizării subsolului minier al României.

Cel mai important teoretician al liberalismului românesc interbelic, Ștefan Zeletin, era de părere că, din perspectiva unei analize economice riguroase, națiunea română ar fi trebuit să se afle într-o stare de legitimă apărare permanentă, misiunea autorităților fiind aceea de a veghea cu toată energia asupra intereselor specifice ale țării. Zeletin insista în scrierile sale pe nevoia stringentă de cristalizare a unei burghezii românești suficient de puternice pentru a imprima statului român o puternică tipologie particulară. În opinia lui Ștefan Zeletin, burghezia din România timpului său era încă tributară reflexelor de import, unor modele care nu aveau nimic în comun cu specificul național românesc, efectele rezultate fiind descurajante. Neoliberalismul pe care Zeletin îl invoca trebuie înțeles, în principal, ca o formulă adaptată în sens pragmatic și constructiv a însuși conceptului de liberalism, acestuia lipsindu-i (în optica sa) o dimensiune organizatorică eficientă⁹.

⁶ *Viitorul*, din 5 mai 1921; Ion Aग्रigoroaiei, *op. cit.*, p. 295-296.

⁷ *Viitorul*, din 10 iulie 1936.

⁸ Joseph Rotschild, *op. cit.*, p. 294; Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 95.

⁹ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 48; *Viitorul*, din 12 decembrie 1918.

Zeletin considera că liberalismul românesc (din perspectivă ideologică) era un concept mult mai vast, care nu trebuia circumscris în mod strict PNL. Astfel, el nu ezita să indice și alte grupări politice ale timpului – respectiv Partidul Național Român din Transilvania și Partidul Poporului (organic legat de personalitatea viitorului mareșal Alexandru Averescu – unul dintre conducătorii militari de mare valoare ai armatei române din Primul Război Mondial) – ca nefiind altceva decât formule politice de concretizare ale aceleiași idei liberale¹⁰.

Era absolut necesar (credea Ștefan Zeletin) ca liberalismul românesc să se revigoreze în sensurile sale originare, pentru a nu mai fi acuzat că ar fi străin de specificul sufletului românesc. Atent la nuanțe, Zeletin observa, totodată, că procesul de transformare a burgheziei din România într-o categorie socială cu adevărat românească trebuia să se realizeze cu foarte mult tact, în așa fel încât marile state europene să nu se simtă la rândul lor vexate. Nu trebuie să ne grăbim a cataloga viziunea lui Zeletin și, în general, a principalilor exponenți ai gândirii liberale din România, ca fiind una de tip izolaționist, ci să o interpretăm ca fiind o dorință de emancipare a economiei autohtone de sub prea marea influență a finanței externe.

Practic, se poate observa că începând cu anul 1880 (anul înființării Băncii Naționale a României – viitoare citadelă financiară liberală), direcția de evoluție a economiei românești este aceea a cristalizării și dezvoltării unui model capitalist național. Prin contrast, cultura română continua să fie dominată de clișee antiliberale și antisemite, pe care însă, trebuie să le interpretăm în mod nuanțat, ținând cont de contextul istoric al perioadei, de o anumită tradiție, dar și de dezbaterile de idei ce frământau în acea vreme spațiul politic european¹¹.

Statul român rezultat la finele Primului Război Mondial, deși considerabil extins, aflat în tabăra învingătorilor, suferise semnificative pierderi umane și materiale, dar mai presus de toate, o frustrare colectivă, un val de contestații succesive puneau sub semnul întrebării evoluția politică viitoare. PNL își erodase considerabil imaginea. Liberalii s-ar fi făcut vinovați de anarhia ce părea că amenință statul român cu disoluția, iar maniera pe alocuri defectuoasă în care armata română se comportase în timpul operațiunilor războiului era adesea imputată tot PNL¹².

După 1918, tot mai multe voci îi considerau pe liderii liberali drept o grupare de profitori care nu ezitaseră să se îmbogățescă prin mijloace oneroase, prin contrast cu marea majoritate a românilor, care deveneau din zi în zi tot mai pauperi. PNL era acuzat și de o evidentă miopie politică față de chestiunea muncitorească, considerându-se că

¹⁰ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 95.

¹¹ Henry L. Roberts, *Romania: Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951, p. 377.

¹² Observații interesante la Frederick Kellogg, *The Structure of Romanian Nationalism*, în *Canadian Review of Studies in Nationalism*, XI, 1984, I, p. 21-50.

modalitatea abordării doleanțelor acestei categorii sociale ar fi fost caracteristică unei formațiuni politice incapabilă a se adapta noului context istoric.

Paradoxal era faptul că, în pofida doctrinei sale, PNL era privit de către o parte a opiniei publice din România ca fiind un partid învechit, fără niciun fel de viitor, într-o Românie reîntregită, al cărui peisaj politic se schimbasese radical și în cadrul căruia apăruseră grupări noi, ce exprimau interesele unor categorii sociale până atunci cvasiignorate¹³.

Până și un spirit de anvergura lui Nicolae Iorga considera că PNL era sortit dispariției într-un viitor deloc îndepărtat. Dar asemenea previziuni s-au dovedit în cele din urmă eronate, pentru că diriguitorii PNL au arătat un pragmatism inteligent și o capacitate de adaptabilitate extrem de promptă. Inteligența politică a liderilor liberali a fost indiscutabilă, iar formațiunea s-a mobilizat exemplar, demonstrând că numai o înțelegere exactă a noilor realități românești ar fi condus din nou PNL la victorie.

S-a avut în vedere un amplu proces de reorganizare a partidului, înființându-se o serie de organizații cu precădere în mediul rural, în condițiile în care ponderea electorală a țărănimii crescuse simțitor. Atragerea țărănimii în orbita PNL era considerată ca fiind un obiectiv ce putea fi îndeplinit, pornindu-se în primul rând de la specificul doctrinei liberale, aceasta fiind considerată drept singura idee progresistă, în concretizarea căreia nu apăreau riscurile unor violențe sociale. Liberalismul ar fi fost, prin esența sa, o mișcare organizată, focalizată în jurul ideii de proprietate individuală, capabilă a se realiza prin ordine, democrație națională și armonie socială.

Ceea ce vor respinge liberalii cu toată vehemența era tema luptei de clasă și pe cale de consecință – toate partidele autointitulate ca fiind „de clasă”, identificându-le cu exemplificări ale anarhiei și ostilității față de interesele fundamentale ale națiunii române¹⁴.

PNL va iniția mai multe măsuri legislative care urmăreau unificarea pieței naționale și consolidarea capitalului autohton. Liberalii au căutat să-și exercite controlul asupra întreprinderilor particulare provenind din provinciile reunite cu România după 1918, pe același temei al naționalismului economic unificator și centralizator, pe care îl postulasera în toate intervențiile lor publice¹⁵. Ulterior, criticii PNL s-au arătat extrem de indignați față de rolul pe care statul (ale cărui pârghii financiare vor fi, în mare parte după 1918, controlate de liberali) îl va juca în amplul proces de promovare a modernizării economiei românești. Capitalismul acesta etatic, impulsionat de către micul grup de bancheri și industriași grupați în jurul Băncii Naționale a României, a reușit în cele din urmă să conducă țara către atingerea standardelor de dezvoltare

¹³ Joseph Rotschild, *op. cit.*, p. 281-322.

¹⁴ *Viitorul*, din 12 decembrie 1918.

¹⁵ C. I. C. Brătianu, Carol II, Ion Antonescu, *Amintiri, Documente, Corespondență*, Ed. Forum, București, 1992, p. 42-43.

înregistrate în anul 1938, an considerat până și de către regimul comunist drept emblematic pentru nivelul de dezvoltare al capitalismului în România.

Ștefan Zeletin sau Dimitrie Drăghicescu considerau că PNL devenise cu mult mai mult decât cel mai important partid al României. El ar fi semnat, pur și simplu, întreaga națiune română, istoria și realizările sale, reprezentând argumentul esențial în acest sens¹⁶. Presa liberală nu omitea să amintească, de fiecare dată, că evoluția PNL coincidea efectiv cu cele mai importante evenimente ce jalonasera evoluția statului român modern: Unirea de la 1859, Independența din 1877, Regatul din 1881, Marea Unire din 1918.

După 1919, liderii PNL au solicitat înfăptuirea rapidă a unei reforme agrare semnificative, adoptarea votului universal, acordarea unui set de măsuri legislative în sprijinul muncitorimii. Personalitatea lui Ion I. C. Brătianu (autoritarul președinte al PNL) s-a dovedit a fi covârșitoare, acesta stăpânind la perfecție ceea ce specialiștii numesc în mod frecvent „arta conducerii”. Inginer ca formație, Ion I. C. Brătianu avea o cultură generală extrem de diversă și foarte bine asimilată, precum și o intuiție remarcabilă. Lipsit de calități oratorice, discret în privința manifestărilor publice, Ion I. C. Brătianu analiza întotdeauna cu maximă atenție și profunzime situația politică, reușind să extragă esențialul și să facă în cele din urmă, mutarea tactică inspirată, ce-l distingea de toți ceilalți competitori ai scenei publice din România perioadei.

Atipic pentru ceea ce s-ar fi numit modelul politicianului postbelic, președintele liberalilor nu punea defel preț pe o popularitate efemeră, ori pe efuziunea generată de contactul cu masele de alegători. Nu a fost niciodată un lider politic popular, datele personalității sale nefiind compatibile cu un asemenea rol. Semăna mai curând cu un șahist redutabil, care acționa în afara luminii reflectoarelor, departe de viermuiala obișnuită, pe care acțiunea politică o presupunea. Un aristocrat aparent trufaș, aparent abulic, un *grand seigneur* care îi disprețuia profund pe mediocri și nu pierdea niciodată prea mult timp cu acele personaje pe care le considera insignifiante. Manifesta un respect considerabil pentru oamenii de cultură, dotați cu o inteligență vie, dar se menținea mereu într-un fel de rezervă, reținerile sale fiind specifice unui spirit mefient, care nu se entuziasma ușor și prefera exaltării – pragmatismul eficient. Un excelent analist al situației politice internaționale și, nu în ultimul rând, un foarte bun cunoscător al istoriei românilor, fie și dacă ne gândim la vasta și prețioasă sa bibliotecă, mereu îmbogățită, în cadrul căreia volumele cu caracter istoric ocupau un loc important.

¹⁶ Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 121; Dimitrie Drăghicescu, *op. cit.*, p. 35-45; Idem, *Evoluția ideilor liberale*, Ed. Independența, București, 1921, p. 27; C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România. Istoricul și programele lor*, Tipografia Revistei Geniului, București, 1934; Corvin N. Petrescu, *Opera Partidului Național Liberal* (f. ed.), București, 1925; C. Rădulescu-Furtună, *Țara Românească, nevoile parțiale și marele PNL* (f. ed.), București, 1933; I. Voiculescu, I. T. Hagi, *Opera guvernului liberal (1933-1937)* (f. ed.), București, 1937; Cezar Papacostea, *Ștefan Zeletin. Viața și opera lui* (f. ed.), București, 1935; etc.

În alt ev istoric, Ion I. C. Brătianu ar fi putut fi un strălucit senior feudal sau un înalt prelat, familiarizat cu subtilitățile diplomației, dar ceea ce a impresionat a fost verticalitatea sa, expresie a unui patriotism lucid, pe deplin asumat. Ca premier al României în anii grelelor încercări ale perioadei Primului Război Mondial, Ion I. C. Brătianu s-a comportat cu o demnitate exemplară, toți observatorii străini cu care s-a intersectat fiind de părere că liderul român era o personalitate extrem de bine conturată, un om care știa să fie inflexibil atunci când considera că interesele țării sale erau minimalizate de către interlocutori.

Sub conducerea lui Ion I. C. Brătianu, liberalii au controlat cu mână sigură majoritatea absolută a structurilor statului român într-o asemenea măsură, încât, chiar în perioadele în care se afla în Opoziție, partidul rămânea cel mai puternic și mai influent grup politic de pe scena politică internă. Nu în ultimul rând, președintele PNL cultiva o relație foarte bună cu regele Ferdinand, monarhul având o încredere maximă în personalitatea lui Brătianu, pe care îl respecta în mod deosebit și îl prețuia pentru marea sa capacitate politică¹⁷.

Un rol deloc minor în orchestrarea politicii economice a PNL în perioada analizată i-a revenit fratelui președintelui PNL, Vintilă Brătianu, un foarte avizat cunoscător al mecanismelor economico-financiare, personalitate discretă, lipsită de anvergura fratelui său, dar dotată cu o putere de muncă exemplară și o moralitate pe măsură. Vintilă Brătianu a fost un partizan înflăcărat al procesului de cristalizare al unui capitalism autohton în cadrul căruia, ponderea finanței românești să fie preponderentă, în detrimentul finanței internaționale, fără ca aceasta din urmă să fie eliminată din ecuația dezvoltării societății românești. Premier și președinte al PNL, Vintilă Brătianu și-a legat numele de impunerea unui regim sever de întrebuințare a cheltuielilor publice în sfera administrativă, gândind totodată introducerea unui sistem de impozite – scopul urmărit fiind acela de stabilizare a leului. O foarte intensă activitate publicistică îi poartă amprenta gândirii și specialiștii domeniului i-au apreciat clarviziunea. Din păcate, la nivelul percepției opiniei publice din România, meritele lui Vintilă Brătianu au fost insuficient cunoscute¹⁸.

Una dintre marile reușite de după Primul Război Mondial a PNL a reprezentat-o Constituția din 1923, proiectul conceput de către liberali fiind cel care s-a impus în competiția cu proiectele propuse de către celelalte formațiuni politice. În fond, noua Constituție nu se dovedea cu totul originală, ea fiind (din punct de vedere al conținutului) o sinteză între Constituția din 1866 și propunerile reformatoare votate la

¹⁷ Petre Ghiață, *Ionel Brătianu*, Ed. Forum, București, 1946; Constantin Kirițescu, *I. I. C. Brătianu în pregătirea războiului de întregire*, Ed. Cartea Românească, București, 1936; N. Bănescu, *I. I. C. Brătianu (1864-1927)*, Ed. Ramuri, Craiova, 1931; etc.

¹⁸ Vintilă I. C. Brătianu, *Scieri și cuvântări*, vol. I-III, Imprimeriile „Independența”, București, 1937-1940.

Iași în anul 1917. În esență, noua Constituție introducea votul universal egal, direct și secret, așeza interesul public înaintea celui individual, sporea puterea legislativului în raport cu aceea a regelui și proclama libertățile cetățenești în spiritul unei democrații desăvârșite¹⁹.

Adversarii PNL (în principal Partidul Național și Partidul Țărănesc) au criticat inițial cu maximă vehemență prevederile Constituției din 1923, pe care le considerau ca nefiind altceva decât formule prin care se asigura hegemonia totală a liberalilor asupra vieții publice românești, unele voci neezitând să se exprime în sensul instaurării unei dictaturi a PNL. Pe de altă parte, așa cum observa istoricul Florin Constantiniu, realitatea electorală a României interbelice oferea suficiente exemple de completă ignorare a prevederilor Constituției, în principal de către partidele aflate la guvernarea țării. Aceleași partide, atunci când se aflau în Opoziție, nu ezitau să invoce într-o manieră aproape maniacală Constituția, susținând că o vor apăra întotdeauna cu un zel excesiv. Alegerile au consemnat numeroase episoade regretabile, care nu aveau nimic în comun cu mentalitatea specifică democrațiilor consolidate. Ciudățenia societății românești se revela și din această perspectivă...²⁰.

De observat, însă, că în intervalul istoric supus prezentei analize, în Europa Central-Răsăriteană și de Sud-Est, singura societate democratică probând o adevărată stabilitate era cea din Cehoslovacia, prin contrast cu celelalte țări din regiune, care cunoșteau regimuri semidictatoriale sau autoritare²¹.

Naționalismul economic propovăduit de către PNL s-a concretizat printr-un set de măsuri legislative, de netăgăduită importanță: legea privind comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului; legea energiei (care acorda doar cetățenilor români sau societăților anonime autohtone dreptul de a obține concesiuni de amenajări de forțe hidraulice); legea minelor – prin care erau trecute în proprietatea statului, urmând a fi exploatate prin societăți române sau străine, care acceptau condiții favorabile capitalului autohton (60% din capital să fie românesc, 2/3 din administratori trebuind să fie cetățeni români, etc.). În sprijinul capitaliștilor români a fost înființată Societatea Națională de Credit Industrial, Banca Națională și Banca Românească (aflate sub controlul PNL), finanțând activ procesul de industrializare al țării²².

Accentul pus de către PNL pe dezvoltarea cu precădere a industriei grele a României ilustra obsesia acestora pentru transformarea statului român într-o putere economică regională, în stare a câștiga un prestigiu tot mai mare pe plan internațional.

¹⁹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Ed. Paideia, București, 1999, p. 152; Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 437.

²⁰ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 312-313.

²¹ Adrian Webb, *Central and Eastern Europe since 1919*, Routledge, London and New York, 2008, p. 219; Ivan. T. Berend, *op. cit.*, p. 168.

²² Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 156.

Marile Puteri europene (care contau cu adevărat în orchestrarea politicii externe a Bucureștilor) trebuiau să găsească în statul român un partener credibil și respectabil inclusiv pe plan economic. În perioada 1924-1927, liberalii au continuat să susțină industria românească printr-un set de tarife protecționiste, impunând totodată taxe destul de ridicate în sfera exporturilor, mai ales când era vorba despre produsele agricole.

Și în perioada 1934-1937 (când s-au aflat din nou la guvernarea României), liberalii au continuat să considere că industria grea era motorul dezvoltării statului român, prin contrast cu agricultura, pe care continuau să o privească cu o relativă indiferență, în sensul că politica pe care o preconizau în acest sector era marcată de o anumită incoerență.

Sub raportul vieții politice interne, moartea neașteptată a lui Ion I. C. Brătianu a reprezentat o pierdere grea, dar partidul a reușit să depășească și acest moment, I. G. Duca dând senzația că ar putea reprezenta, la rândul-i, un exemplu de lider, care, deși nu avea anvergura lui Brătianu, posedea alte calități, deloc de neglijat: o exemplară moralitate, tact, flexibilitate, statură intelectuală respectabilă.

În anii '30, PNL nu mai reprezenta forța politică de temut din vremea lui Ion I. C. Brătianu, dar compensa prin experiență și pragmatism, prin capacitatea de a-și mobiliza partizanii pe perioada campaniilor electorale. O particularitate a discursului PNL din această perioadă o reprezenta ostilitatea radicală față de extrema-dreaptă românească, I. G. Duca fiind cunoscut pentru intervențiile sale în acest sens, cu unele ecouri inclusiv pe plan internațional.

Această atitudine, căreia îi va rămâne consecvent, i-a cauzat moartea, consecutiv dizolvării Gărzii de Fier, în urma atentatului legionar din 29 decembrie 1933²³.

Succesorul lui I. G. Duca în funcția de premier al României a fost Gheorghe Tătărescu, unul dintre liderii tinerilor liberali, fost subsecretar de stat la Ministerul de Interne, în câteva guverne liberale anterioare.

Adversarii săi îl considerau ca fiind tipul politicianului mediocru sub aspectul staturii intelectuale, dar extrem de abil, descurcându-se cu lejeritate printre ițele politicii, dotat cu un instinct tranzacționist care reușea adesea să compenseze lipsa celorlalte calități, ce făcuseră gloria altor figuri autohtone ale vieții politice.

Gheorghe Tătărescu se va menține în fruntea guvernului până în 1937, fiind perceput drept unul dintre cei mai fideli partizani ai suveranului Carol al-II-lea. Pe drept cuvânt denumit de către unii „Homo regius”, Tătărescu se caracteriza printr-o incontestabilă energie și printr-un exces de zel în satisfacerea dorințelor regelui²⁴. Prin comparație cu anii anterior, PNL nu mai părea a fi mașinăria politică eficientă și uniformă din vremea conducerii autoritare a lui Ion I. C. Brătianu. Existau deja unele

²³ *Ibidem*, p. 282.

²⁴ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 323-327.

diferențe majore de vederi între generații, în sensul că reprezentanții noului val din partid puneau un accent mai mare pe pragmatism, uneori în detrimentul doctrinei tradiționale, aspect care îi nemulțumea pe adepții taberei conservatoare, mult mai atenți la ortodoxia ideologică. „Bătrânii” liberali au rămas consecvenți atitudinii imprimată de I. G. Duca, de respingere a Extremei-Drepte și au apărut cu energie conceptul naționalismului economic, manifestând o anumită reticență față de pătrunderea capitalului străin în ansamblul economiei României. Prin contrast, partizanii liberali din jurul lui Gheorghe Tătărescu au fost mult mai receptivi față de marile trusturi străine, pe care au căutat să le cultive cu grijă, în speranța unei dezvoltări cât mai accelerate, în special, a industriei românești²⁵.

Măsurile legislative inițiate de către guvernul Tătărescu au vizat și revigorarea agriculturii, încurajarea cultivării plantelor tehnice, achiziționarea unor mașini și utilaje moderne. S-a avut în vedere renegocierea cu creditorii străini a eșalonării plății datoriei externe, asigurându-se o suportabilitate pentru buget și nu o epuizare a acestuia. Prin înființarea în anul 1935 a Ministerului Armamentului, s-a acordat o atenție deosebită înzestrării armatei române cu echipament și tehnică de luptă, în conformitate cu standardele contemporane. Din păcate, acest obiectiv a fost atins doar parțial, aspect deplâns inclusiv de regele Carol al-II-lea în însemnările sale diaristice.

O reușită legislativă a guvernului Tătărescu a reprezentat-o inițiativa privind lichidarea datoriilor agricole și urbane, promulgată în ziua de 7 aprilie 1934, lege care scotea de sub povara datoriilor o mare parte a țărănimii, ceea ce nu putea avea decât efecte benefice din perspectiva asigurării păcii sociale²⁶.

În vara anului 1934, PNL a propus o lege care prevedea utilizarea în cadrul tuturor întreprinderilor a personalului românesc în proporție de minim 80%, în cadrul componenței consiliilor de administrație, a comitetelor de direcție și al cenzorilor, proporția etnicilor români urmând a fi de minim 50%. Nu în ultimul rând, președintele consiliului de administrație trebuia să fie cetățean român.

Măsura poate fi decriptată și ca o ilustrare într-un nou context politico-social a cunoscutului concept „prin noi înșine”²⁷.

Adoptarea Codului Penal (cunoscut și sub denumirea de „Codul penal Carol al II-lea”) a reprezentat o altă inițiativă legislativă notabilă a guvernului Tătărescu. Acesta a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1937 și se caracteriza (printre altele) printr-o înăsprire a pedepselor în cazul acelor infracțiuni considerate a fi fost îndreptate împotriva ordinii politico-sociale existente²⁸.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 83, din 7 aprilie 1934.

²⁷ DAD, nr. 12, ședința din 2 iulie 1934, p. 850.

²⁸ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 289.

Din multe puncte de vedere, guvernarea Tătărescu a fost un reflex al tendințelor autoritare tot mai pronunțate pe care le manifesta regele Carol al-II-lea. O caracteristică a perioadei (nu numai în cazul vieții politice românești, dar și europene, într-o anumită măsură) a reprezentat-o restrângerea treptată a prerogativelor Parlamentului, prin contrast cu creșterea tot mai pronunțată a influenței executivului, totul fiind justificat printr-un anumit pragmatism, o simplificare a mecanismelor actului decizional de guvernare. Partidele politice traversau o tot mai pronunțată criză de încredere, opinia publică din România considerându-le (nu o dată) ca nefiind altceva, decât grupări controversate, adesea dubioase, animate de interese oculte, în orice caz – ostile intereselor fundamentale ale cetățenilor. Publicistica perioadei (de varii coloraturi ideologice) oferă numeroase exemple de caricaturizări voite ale activității politico-parlamentare, cristalizându-se imaginea profesiei politice vrednică de cel mai adânc dispreț, datorită exponenților săi veroși, personaje cu o moralitate discutabilă. Temeiuri existau cu prisosință, dar maniera în care criticile se exercitau, putea crea impresia că însăși democrația, în esența sa, ar fi fost culpabilă, în sensul generării unor asemenea manifestări condamnabile, ceea ce era o eroare.

Sub pretextul apărării instituțiilor esențiale ale statului român, s-a pregătit de fapt terenul limitării tot mai pronunțate a democrației și multipartidismului. Din păcate, documentele epocii consemnează faptul că autoritarismul structural de care era animat regele Carol al-II-lea a fost încurajat inclusiv de către o parte a cetățenilor, care nu înțelegeau de ce în România era nevoie de un număr atât de mare de partide politice și preferau mai curând formule declarat simplificate, în sensul existenței unui guvern de tehnicieni sau militari, care să reprezinte o simplă anexă a voinței suveranului. Încă de la începutul domniei sale, Carol al-II-lea a primit o serie de memorii/ scrisori din partea unor cetățeni, care se pronunțau foarte deschis în acest sens, solicitându-i suveranului să se manifeste cu o mai mare energie și duritate, pentru a scuti țara de partidele parazitare, văzute ca un fel de lux pe care România nu și-l putea permite²⁹.

În discursurile oficiale, reprezentanții autorităților continuau să păstreze aparențele neutralității, dar un ochi atent ar fi putut deja descifra începutul cultivării temelor autoritare, în sprijinul cărora erau invocate argumentele patriotismului și a necesității solidarității naționale.

Anii guvernării Tătărescu au echivalat și cu o preocupare pentru restrângerea (inițial greu de detectat) a libertăților cetățenești, sub pretextul apărării ordinii de stat. Se avea în vedere pericolul tot mai pronunțat al creșterii popularității Extremei-Drepte legionare, fenomen care îi îngrijora în cel mai înalt grad atât pe unii dintre liderii PNL, dar și pe regele Carol al-II-lea.

²⁹ ANIC, Fond Casa Regală Carol al-II-lea, Dosar nr. 84/ 1930, f. 1-3; *Ibidem*, Dosar nr. 83/ 1930, f. 1-4; *Ibidem*, Dosar nr. 39/ 1930, f. 1-3; etc.

Legea din 7 aprilie 1934 privind apărarea ordinii în statul român a ilustrat voința guvernanților de a-și mări controlul asupra vieții politice interne, într-un sens restrictiv³⁰.

O altă caracteristică a administrației Tătărescu a reprezentat-o recurgerea tot mai frecventă la decretele-legi, Parlamentul fiind din nou pus într-o postură de inferioritate în ochii unei părți tot mai mari a opiniei publice, rolul său fiind considerat tot mai mult, unul minor. Nefăcând altceva decât să ratifice hotărârile executivului, Parlamentul României devenise (în ochii criticilor democrației și ai multipartidismului) o instituție costisitoare, care nu-și mai putea găsi justificarea.

Permanentizarea stării de asediu și a cenzurii reprezenta un alt prilej de îngrijorare pentru adepții democrației, chiar dacă inițiatorii guvernamentali trimiteau la momentul dramatic al asasinării liderului liberal I. G. Duca de către adepți ai legionarismului. Autoritățile nu mai puteau justifica totuși, cu aceeași promptitudine, episoadele de prelungire ale acestora.

Premierul Gheorghe Tătărescu a fost ținta ostilității vechii gărzi a PNL nemulțumită din ce în ce mai mult față de obediența sa față de regele Carol al-II-lea. La rândul său, Tătărescu va căuta să evite, fie și parțial, momentele în care trebuia să-și justifice actele de guvernare în cadrul forurilor de conducere ale partidului său, ceea ce a amplificat criticile la adresa lui.

Președintele de atunci al PNL era Dinu Brătianu, care, fără să aibă calitățile intelectual-organizatorice ale lui Ion I. C. Brătianu sau Vintilă Brătianu, era totuși un sincer adept al democrației, adversar al formulelor autoritare de guvernare, deloc pe placul regelui Carol al-II-lea. Suveranul dorea ca marja sa de acțiune să fie din ce în ce mai mare, în sensul unei continue creșteri a influenței monarhice asupra vieții politice interne, sugerând chiar ca un asemenea rol al regelui să fie consemnat în Constituție, în sensul introducerii în conținutul acesteia a unor prevederi exprese.

Gheorghe Tătărescu susținea necondiționat viziunea regelui Carol al-II-lea în speranța că atitudinea sa va fi apreciată de rege, iar acest lucru îl va ajuta să obțină în cele din urmă și președinția PNL. Eliminarea lui Dinu Brătianu de la șefia partidului i se părea un obiectiv firesc, iar preluarea de către el și a șefiei celui mai important partid din istoria modernă a României era considerată ca o încununare firească a unor ambiții politice ce-l caracterizau de multă vreme.

Regele Carol al-II-lea nu-l luase niciodată în serios pe Gheorghe Tătărescu, zelul excesiv al acestuia și statura moral-intelectuală discutabile făcându-l un instrument util suveranului, în scopul atingerii țintelor sale de ordin neocezaric, dar nimic mai mult. L-a preferat altora pentru că și-a dat seama repede că un astfel de politician nu va fi niciodată

³⁰ DAD, nr. 38, ședința din 4 aprilie 1934, p. 1659.

periculos pentru efigia sa publică, fiind lesne de atras, prin oferirea unui poziții importante, dar în care se va lăsa întotdeauna ghidat de către Carol³¹.

În PNL competiția dintre politicienii aparținând diferitelor generații (firească până la un punct) tindea să capete, treptat, aspectele unui adevărat război al ambițiilor, ceea ce conducea la o slăbire a coeziunii interne a formațiunii. Întotdeauna atent la asemenea mișcări centrifuge ivite în sânul partidelor politice, regele Carol al-II-lea s-a grăbit să le favorizeze, știind că astfel își asigura un avantaj tactic personal incontestabil.

Gheorghe Tătărescu și-a introdus în guvern pe unii dintre partizanii săi credincioși, precum Aurelian Bentoiu, Petre Bejan, Mircea Cancicov, N. Caramfil, Radu Irimescu, Victor Iamandi, oameni care nu se bucurau de o prea mare încredere din partea conducerii centrale liberale, în frunte cu președintele Dinu Brătianu.

Pentru a se evita pericolul unei sciziuni, „bătrânii” liberali au admis ca Gheorghe Tătărescu să fie ales secretarul general al PNL, propunerea fiind făcută de însuși Dinu Brătianu. Obsesia coeziunii partidului continua să rămână extrem de puternică, recurgându-se la un compromis care era considerat absolut necesar pentru evitarea unor surprize neplăcute³².

În același timp, Dinu Brătianu și colaboratorii săi nu ezitau să remarce reușitele incontestabile înregistrate de către administrația Tătărescu, unele dintre declarațiile făcute în acest sens având accente naționaliste pronunțate. În 1937, Dinu Brătianu observa că statul român a progresat mult sub aspect economic și aplauda faptul (după el, absolut esențial) că elementul autohton reușea să ocupe în majoritatea cazurilor serviciile publice, inclusiv în provinciile reunite cu Vechiul Regat în 1918³³.

Marele istoric Gheorghe Brătianu era și el preocupat de creșterea ponderii etnicilor români în cadrul aparatului administrativ-financiar al României, pronunțându-se încă din anul 1933 pentru un adevărat primat al românilor, cu deosebire în economia țării. În viziunea lui Gheorghe Brătianu, românismul și tinerețea indivizilor ar fi reprezentat elementele esențiale ale unei adevărate relansări naționale³⁴.

Gheorghe Brătianu era fiul lui Ion I. C. Brătianu și se remarcase drept unul dintre cei mai străluciți intelectuali români ai perioadei. Dublu licențiat (Drept și Litere), posedând două doctorate (Filosofie și Litere), s-a specializat ulterior pe istorie medievală românească și universală, domeniu în care a dat lucrări remarcabile, adevărate modele științifice. Modernitatea analizelor lui Gheorghe Brătianu (nefăcând niciodată concesii superficialității) l-au impus în peisajul istoriografic european. Ambițiile sale politice l-au determinat să creeze o dizidență în PNL, din care a rezultat

³¹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 294.

³² *Ibidem*, p. 295-296.

³³ C. I. C. Brătianu, Carol II, Ion Antonescu, *op. cit.*, p. 42-43.

³⁴ *Mișcarea*, din 9 decembrie 1933.

un nou partid liberal, cunoscut în limbaj cotidian – „georgist”. Nu e întâmplător faptul că un asemenea eveniment a avut loc în anul 1930, atunci când Carol al-II-lea a revenit în România, revendicându-și drepturile asupra tronului. Momentul a fost cunoscut în epocă sub denumirea de „Restaurație”. Gheorghe Brătianu nu era de acord cu atitudinea inițială a liderilor partidului său, de refuz a oricărei colaborări cu regele Carol, considerând că un asemenea gest public ar fi condus PNL la o perpetuă izolare pe scena publică din România. S-au adăugat aici datele personale ale unui temperament orgolios, alimentat și de unii dintre apropiații săi, care i-au sugerat că avea toate temeiurile pentru a revendica șefia celui mai important partid istoric al României.

Anii 30' s-au caracterizat în întreaga Europă est-centrală ca fiind dificili, în sensul unei amplificate ofensive la adresa modelului democratic. România nu putea face excepție în această privință, iar PNL (în pofida unor personalități incontestabile ce se succedaseră la conducerea sa) resimțea acut acest fenomen. Deși realizările economice ale României erau notabile, fără echivalent până atunci, îngrijorarea tot mai multor adepți ai libertății de expresie, față de unele măsuri limitative în această privință, avea temeiuri bine întemeiate.

Liberalismul românesc încerca să se adapteze din mers provocărilor unui prezent imprevizibil, formula neoliberală apărând ca o expresie a pragmatismului politic necesar.

Calculul electoral era strâns legat de strategia dezvoltării României, în sensul că PNL trebuia (în egală măsură) să guverneze eficient și să-și lărgească neconținut bazinul de susținători. După 1919, concurența noilor formațiuni politice ivite ca urmare a marii mutații sociale generate de Primul Război Mondial, era un fenomen ce trebuia tratat cu toată seriozitatea, iar liberalii nu-l puteau ignora. S-au făcut eforturi semnificative în această privință, recurgându-se la toate resursele și ideile de care PNL dispunea. Forța financiară, țesătura de relații (adesea de tip clientelar), controlul exercitat asupra principalelor instituții ale statului și, nu în ultimul rând, apropierea tot mai mare de Coroană, identificată în mod exclusiv cu personalitatea capricioasă și dominatoare a regelui Carol al-II-lea.

Liberalismul românesc interbelic a fost unul puternic etatizat, cu ramificații extrem de puternice în această privință. O mare parte a celor mai reprezentativi finanțatori ai PNL se bazau pe importante comenzi din partea statului, particularitate care deosebea mentalitatea economică a PNL, de aceea a principalelor partide liberale occidentale. Și în ceea ce privește practica electorală, liberalii români se manifestau adesea diferit față de omologii lor europeni. Numeroase mărturii ale epocii descriu episoade în egală măsură condamnabile și grotești, care nu cadrau deloc cu climatul și standardele unei țări europene civilizate. Abuzurile, imixtiunile organelor statului, tratamentul preferențial, violențele fizice, influențarea alegătorilor – toate acestea reprezentau mai curând simptomele unei societăți atinse de o maladie gravă.

Societatea românească era insuficient maturizată din perspectiva rigorilor vest-europene, pendulând între reaşezare și contestare. PNL însuși s-a confruntat cu teme publice noi, care reclamau măsuri rapide și eficiente. Radicalismul politic a cunoscut cote nemaîntâlnite până atunci, iar ideile autoritare câștigau teren într-o manieră neliniștitoare³⁵. Cândva campioni ai rigorii, sobrietății, construcției eficiente, derulate într-o manieră care îmbina în chip fericit influențele pozitive vestice și specificul național, liberalii erau acuzați după 1919 de tot mai multe voci, că nu reușiseră să se plieze suficient de prompt realităților României Mari. Imaginea lor de partid anacronic, anchilozat, ostil formulelor înnoitoare, era una categoric falsă, dar vremurile se schimbaseră, în sensul că, diversitatea vocilor critice care se manifestau acum pe scena politică românească reușeau uneori să pară mai credibile în ochii unei părți a opiniei publice din România decât discursul liberal.

ASPECTS OF THE ROMANIAN INTERWAR LIBERALISM

(Abstract)

The article presents a series of aspects regarding the evolution of the National Liberal Party in Romania during the interwar period. With a long historical tradition on its side, the formation imposed itself both through the duration of the periods in which it was in government, and through a series of achievements of a legislative and social-economic nature. Last but not least, the liberals offered the example of some valuable political leaders, attached to the fundamental interests of the Romanian state, the most famous of them being Ionel Brătianu.

³⁵ Lucian Boia, *România, Țară de Frontieră a Europei*, Ed. Humanitas, București, 2012, p. 99.